

Katsauksia

joka on julkaistu *Suomen kielen käsikirjassa* ja *Nykysuomen käsikirjassa*. Kielikellon palstoilla hän on pohtinut mm. normitetun yleiskielen suhdetta puhuttuun yleiskieleen ja murteisiin. Suomen kirjakielen asiantuntijana hän on alusta alkaen kuulunut vuonna 1973 asetettuun raamatunkäännöskomiteaan, jonka työn tulokset on äskettäin, vuoden 1992 ensimmäisenä adventtina, otettu virallisesti käyttöön. Parempaa Raamatun kielen tuntijaa ei fennistipiireistä olisi löytynytäkään.

Kielen elämää ja käytäntöä Ikola on esitellyt myös Suomen Kuvalehden *Aidinkielestä*-palstalla. Näissä pikku pakinoissa tulee esiin monia sellaisia ongelmia, joihin kielestä kiinnostuneet maallikot hanakasti ja yhä uudestaan tarttuvat. Kollektiivinen muisti on lyhyt. Ratkaisuja pohtiessaan Ikola joutuu välillä laskemaan mäkeä toistenkin housuilla, mutta esitysten luonteen ja foorumin huomioon ottaen se ei haittaa. Tavallisen kielenkäyttäjän kannalta on herttaisen yhdentekevää, onko tietyn havainnon ensi kertaa esittänyt joku Setälä, Ojansuu, Kannisto vai Ikola, pääasia on asia itse. Kuvalehden kielipakinat samoin kuin joukko muita kielen rakennetta ja kehitystä valaisevia kirjoituksia on koottu niteeseen *Kielen elämää ja käyttöä* (1990), joka kokonaisuutena todistaa Ikolan jatkuvasta valppaudesta sekä kielenkäytön muuttumisen että kieltä koskevan tutkimuksen suhteen.

Pitkälti Ikolan luomuksiksi voidaan laskea Turussa toimiva Suomen Kielen Seura ja aikakauskirja Sananjalka. Seura tosin on perustettu jo 1929, mutta alkuinnostuksen jälkeen se vaipui horrokseen ja virkosi uudelleen vasta 1954, jolloin Osmo Ikola astui esimiehen paikalle. Vuonna 1957 päätettiin Ikolan aloitteesta ryhtyä julkaisemaan Sananjalkaa, ja ensimmäinen nide ilmestyi seuran 30-vuotispäiväksi 1959. Fennistiikan lisäksi seuran ja Sananjalan toimialaan kuuluvat myös folkloristiikka, kansatiede ja kotimainen kirjallisuus, ja toiminta on jatkunut säännöllisenä kuukausikokousten ja julkaisutoiminnan muodossa.

Olisi ennen aikaista ryhtyä kiittelemään

Osmo Ikolaa arvokkaasta elämäntyöstä fennistiikan hyväksi, sillä työ jatkuu edelleen. Vastikään hän esitteli Porthan-seurassa uutta tutkimustaan, joka koskee 1500-luvun loppupuolella painettua suomenkielistä tekstiä *Yx kijtossana ia Rucous wden vuoden päivänä*. Aiemmin rukousta on arveltu joko Paavali Juusten tai Eerik Sorolaisen laatimaksi. Ikola esitteli todistusaineistoa, joka tekstin Suomi-sarjassa (126) julkaisseelta Martti Parviolta on jäänyt huomiotta, ja esitti uuden tulkinnan sen tekstinkohdan osalta, joka Parvion mukaan osoittaa kyseisen julkaisun vuoden 1595 tienoilla painetuksi. Jo pelkän tekstivertailun nojalla Ikola katsoi jokseenkin epätodennäköiseksi, että kirjoittaja olisi ollut Juusten. Sekä kronologiset tosiseikat että tekstityyppien vertailu osoittivat, ettei julkaisun painaja ilmeisesti voi olla Parvion ounastelema Christopher Reusner. Tekijän identifioimiseksi Ikola oli verrannut kiitossanan tekstiä lukuisiin 1500- ja 1600-luvun taitteen painotuotteisiin, joita hänen omasta kirjajhyllystään tuntuu löytyvän kadehdittava määrä. Tuloksia en aio kuitenkaan selostaa tässä. Tieteellinen tieto on aina parasta ammentaa alkupe- räislähteestä.

KAISA HÄKKINEN

Kielen ja kontekstin suhteita SKY:n juhlaseminaarissa

Suomen kielitieteellinen yhdistys piti 6. – 7. 11. 1992 Helsingissä 15-vuotisjuhlaseminaarin, jonka nimenä oli Kieli ja konteksti. Esitelmät liittyivät kaikki väljästi siihen, miten konteksti vaikuttaa kieleen. Seminaariin oli kutsuttu kaksi ulkomaista vierasta, professorit Deirdre Wilson Englannista ja Laurence R. Horn Yhdysvalloista. He pureutuivat kielen ja kontekstin suhteisiin ihmisen kognition kautta ja pohtivat sitä, miten ilmauksia tulkitaan ja millaisia impli-

kaatioita ne herättävät. Samantyyppinen näkökulma oli suomalaisilla Lauri Carlsonilla ja Maria Vilkunalla, jotka lähestyivät kielen ja kontekstin suhdetta loogispohjaisen dialogipelimallin näkökulmasta. Kielen sosiaalinen puoli puolestaan korostui Pirkko Nuolijärven, Auli Hakulisen ja Susanna Shoren sekä toisaalta Jan-Ola Östmanin johtaman tutkimusryhmän esityksissä.

Deirdre Wilson Lontoon University Collegesta on tullut tunnetuksi yhden pragmatiikan suuntauksen, ns. relevanssiteorian perustajana. Hän esitteli ensimmäisessä esitelmässään tätä yhdessä Dan Sperberin kanssa kehittelemäänsä teoriaa, joka on ihmisen kognition toimintaan keskittynyt pragmatiikan suuntaus. Kuten Wilson esitelmänsä aluksi totesi, teoria on puolen vuosikymmenen mittaisen olemassaolonsa aikana saanut osakseen paljon kritiikkiä, mutta myös tunnustusta siitä, että se pyrkii kuvaamaan sellaista, mitä monet pitävät tärkeänä mutta mitä harvat pragmatiikan teorit ovat ottaneet huomioon. Pragmatikot ovat pitkälti yksimielisiä siitä, että konteksti vaikuttaa ilmauksen tulkintaan, mutta yleensä ei ole pysähtytty pohtimaan sitä, miten tämä tapahtuu. Relevanssiteoria tutkii ilmausten herättämiä kontekstuaalisia oletuksia ja sitä, millaisia tulkintoja kuulijat tekevät niiden pohjalta. Esimerkkinä Wilson antoi minidialogin, jossa tenniksen harrastajat keskustelevalt seuraavasti: A: *Millainen on uusi kaksinpelikumppanisi?* B: *Hänellä on paljon yhteistä John McEnroen kanssa.* Vastauksena esitetyn ilmauksen synnyttämiä kontekstuaalisia oletuksia on useita: pelikumppani on voittanut Wimbledonin mestaruuden, äksyilee pelikentällä, on syntynyt New Yorkista, naimisissa filmitähden kanssa ja niin edelleen. Näistä oletuksista aktivoituu Wilsonin mukaan se, joka tuntuu relevanteimmalta eli tässä tapauksessa pahantuulisuus pelikentällä eikä esimerkiksi Wimbledonin mestaruus, koska on niin epätodennäköistä, että kukaan harrastelija pääsisi pelaamaan mestarin kanssa. Kun jokin oletus aktivoituu, siitä tulee ilmauksesta tehdyn tulkinnan pohja. Kysyjä siis tulkitsee saamansa vastauksen siten, että ystävän

kaksinpelikumppani on äksy kentällä. Ongelmaksi Wilsonkin tunnusti sen, että on vaikea määritellä itse relevanssia eli sitä, mikä lopulta määrää sen, mikä kontekstuaalisista oletuksista kulloinkin aktivoituu ja tulee tulkinnan perustaksi.

Toisessa esitelmässään Deirdre Wilson puhui ilmauksen ei-totuusehtoisista merkityksistä. Hän esitti, että ne voidaan jakaa kolmeen ryhmään. Ilmauksen merkitys on jo pitkään jaettu totuusehtoiseen eli propositionaaliseen merkitykseen ja ei-totuusehtoiseen eli pragmaattiseen merkitykseen. Vaikka ei-totuusehtoista merkitystä on kovin monenlaista, niitä kaikkia on kuitenkin käsitelty näihin asti yhtenä luokkana.

Näitä ilmauksen merkityksen ei-totuusehtoisia elementtejä ovat lausetyyppi (väite, kysymys, käsky), asennetta ilmaisevat elementit (kuten *valitettavasti*), konnektiivit ja parenteettiset lisäykset. Nämä jakautuvat Wilsonin mukaan kahden piirteen perusteella neljään ryhmään. Näitä piirteitä ovat toisaalta eksplisiittisyys ja implisiittisyys, toisaalta konseptuaalisuus ja proseduraalisuus. Ilmauksen eksplisiittisyys on Wilsonin mukaan asteittaista ja hän pitää eksplisiittisinä monia ilmauksia, joita jotkut voisivat pitää implisiittisinä, esim. elliptisiä ilmauksia. Konseptuaalisella merkityksellä hän tarkoittaa »tavallista» leksikaalista merkitystä. Monia »tavallisia» sanoja voidaan käyttää sekä totuusehtoisesti että ei-totuusehtoisesti esim. ilmaisemaan puhujan asennetta (esim. totuusehtoisesti *Hän esitti asiansa varmasti* ja ei-totuusehtoisesti *Hän on varmasti jo kotona*). Ei-totuusehtoisessa käytössäänkin ne ovat siis yhä konseptuaalisia. Proseduraalisia taas ovat ilmaukset, joilla ei ole »tavallista» merkitystä vaan jotka ohjaavat prosessointia, päätelmiä, joita vastaanottaja voi ilmauksen perusteella tehdä. Tällaisia ovat esim. pronominit. Näiden ominaisuuksien perusteella saadaan seuraavat kolme ryhmää: konseptuaalisia ja eksplisiittisiä ovat illokuutio- ja asenneadverbiaalit sekä parenteettiset huomautukset, proseduraalisia ja eksplisiittisiä taas ovat pronominit ja lausetyypin indikaattorit, proseduraalisia ja implisiittisiä taas ovat kon-

nektiivit. Neljänteen mahdolliseen ryhmään konseptuaaliin ja implisiittisiin ei tule yhtään tapausta.

Toinen ulkomainen vieras oli Laurence R. Horn, joka on pragmatiikan tutkija Yalen yliopistosta Yhdysvalloista. Hän on tutkinut erityisesti implikaatioita ja negaatiota. Niistä hän ensimmäisessä esitelmässään puhui. Hornin lähtökohtana oli, että ilmauksen merkitys koostuu siitä, mitä sanotaan ja mitä implikoidaan. Implikaatioista Horn on tutkinut nimenomaan ns. skalaarisia implikaatioita. Skalaarisia implikaatioita on skalaarisilla ilmauksilla eli ilmauksilla, joissa on jokin kvanttori tai skalaarinen adjektiivi. Esim. lauseen *Hänellä on kolme lasta* totuusehtoinen merkitys on varsinaisesti vain, että hänellä on vähintään kolme lasta. Tämähän pitää paikkansa, jos maailmasta löytyy kolme lasta, jotka ovat hänen, vaikka hänen lastensa kokonaismäärä olisikin enemmän. Näin emme yleensä lausetta kuitenkaan tulkitse, koska tällaisella skalaarisella ilmauksella on totuusehtoisen merkityksensä lisäksi implikaatio, että lapsia on täsmälleen kolme eikä enempää. Vastaavasti sanoessamme, että *Ulkona on lämmin* implikoimme, että ulkona ei ole enempää kuin lämmin (ei kuuma).

Myös kiellon käytön Horn on havainnut monivivahteisemmaksi kuin ennen on ajateltukaan. Tavallisessa tapauksessahan kielteinen lause kieltää vastaavan myönteisen lauseen ilmaiseman proposition. Tämän lisäksi kieltä voi käyttää myös metakielellisesti. Kielto on metakielellinen, kun sillä ei kielletä propositionia vaan kielellinen ilmaus (esim. *Fifi ei paskantanut matolle vaan sille sattui vahinko*). Skalaaristen ilmausten kohdalla tavallinen kieltä tarkoittaa vähemmän: *Hänellä ei ole kolmea lasta* tarkoittaa, että hänellä on lapsia kaksi, yksi tai ei ollenkaan. Vaikkakin poikkeuksellista on kuitenkin mahdollista sanoa esim. *Hänellä ei ole kolmea lasta vaan neljä*. Myös näissä on Hornin mukaan kyse metakielellisistä kielloista: ei siis haluta varsinaisesti väittää, ettei hänellä olisi kolmea lasta, sillä onhan hänellä, vaan pelkkä ilmaus halutaan korvata tarkemmalla. Lukusanat ovat itse asi-

assa polyseemisiä: niiden merkitykset vaihtelevat tilanteen mukaan merkityksen 'täsmälleen', 'vähintään' ja 'enintään' välillä.

Toisessa esitelmässään Laurence R. Horn puhui kahdesta toisilleen vastakkaisesta kieltä ja kielenkäyttöä muovaavasta voimasta: puhujasta ja kuulijasta. Kumpikin pyrkii siihen, että kommunikaatio on mahdollisimman informatiivista mahdollisimman pienellä vaivalla. Mutta se, mikä on pieni vaiva puhujalle, voi olla suuri vaiva kuulijalle. Mukavuudenhaluiselle puhujalle niukin eli taloudellisin ilmaus on paras, mutta kuulija kaipaa usein hieman redundanssia eli toistoa, jotta varmasti saisi selville puhujan sanoman.

Pyrkimys taloudellisuuteen saa vapaimmin vaikuttaa kieleen silloin, kun puheena ovat sekä puhujalle että kuulijalle tutut arkipäiväiset asiat. Ilmausten lyhyys ja yksinkertaisuus on taloudellista. Frekventtien ilmausten pitäisi siis olla lyhyitä, ja niinhän ne ovatkin (ns. Zipfin laki). Yleistyessään sanat lyhenevät (esim. *mikrotietokone* → *mikro*). Frekventeissä sanoissa tapahtuu myös foneettisia reduktioilmiöitä.

Kielenkäyttöä ohjaavat puhujan ja kuulijan tarpeet Horn on koonnut Gricen maksiimeista uusiksi maksiimeiksi eli Q-periaatteiksi (kuulijaorientoituneiksi): »Tee ilmauksestasi riittävä» ja »Sano niin paljon kuin voit» ja R-periaatteiksi (puhujaorientoituneiksi): »Tee ilmauksestasi välttämätön» ja »Älä sano yhtään enempää kuin on pakko». Nämä periaatteet vaikuttavat siihen, että jos puhuja sanoo *isäni vaimo*, kuulija ei tulkitse puhujan puhuvan äidistään (vaikka se periaatteessa voisi olla mahdollista), sillä jos puhuja puhuisi äidistään, hän olisi käyttänyt puhujalle helpompaa ja lyhyempää taloudellista ilmausta *äiti*. Sen käyttämättömyys vihjaa kuulijalle ei-stereotyyppisestä tilanteesta.

Millaiset tekijät ajavat sitten redundanttiin kielenkäyttöön? Esimerkkitapauksina Horn käsitteli mm. epäloogista kaksoisnegaatiota, jonka merkitys ei siis ole positiivinen niin kuin logiikan mukaan pitäisi olla vaan negatiivinen. Miksi on syntynyt redundantteja muotoja kuten englannin *un-*

loosen, joka tarkoittaa samaa kuin *loosen* 'avata esim. solmusta, löystyttää', vaikka *untie* 'avata esim. solmusta' on täysin odotuksenmukaisesti verbin *tie* 'situa, solmia' negatiivinen vastine? Tällaisen kehityksen motivaation Horn selitti lähtemällä denominaalisista verbeistä. Monista substantiiveista voi englannissa muodostaa verbin nolladerivaatiolla, esim. *dust* 'pöly' → *dust* 'poistaa pöly'. Nolladerivaatio ei kuitenkaan sisällä merkitystä 'poistaa', ja verbi *dust* voisi aivan yhtä hyvin merkitä 'lisätä pölyä', niin kuin se itse asiassa joissain harvinaisissa yhteyksissä merkitseekin. Poistamerkitys voidaan varmistaa lisäämällä negatiivinen prefiksi *un*. Tällainen vaikuttaa tietysti kaksoiskielloilta sellaisesta kielenkäytöstä, jonka mielestä jo pelkkä *dust* merkitsee pölyn poistamista. *Un*-prefiksiä käytetään siis silloin, kun on kyse positiivisen tilanteen (jotakin on jossakin tai esim. jokin on solmussa) muuttumisesta negatiiviseksi. Näin mihin tahansa tällaista merkitsevään verbiin halutaan lisätä *un*, jotta tämä negatiivinen merkitys varmistuisi.

Redundanttia on myös se, kun jo implikoitu toistetaan. Tällaisen kielenkäytön motivaatio on implikaation vahvistus. Esim. virkkeen *Jotkut republikaanit äänestivät Bushia mutta eivät kaikki* toinen lause toistaa ensimmäisen lauseen herättämän implikaation. Samoin jo sanottu voidaan toistaa, jos siinä ilmaistua asiaa pidetään odotusten vastaisena, esim. *Hän voitti erittäin pienellä marginaalilla, mutta voitti kuitenkin*.

Redundanttia ja monimutkaista on myös käyttää loogista kaksoisnegaatiota, kuten esim. ilmausta *ei ole mahdotonta* ilmauksen *on mahdollista* sijasta. Mikä saa meidät käyttämään tällaisia? Kaksoisnegaation suosioon vaikuttaa se, että se ei ole niin suora kuin myöntö eikä sitä käytettäessä sitouduta asiaan yhtä vahvasti kuin käytettäessä vastaavaa myönteistä ilmausta (*ei mahdoton* ei aivan suoraan väitä että *mahdollinen*). Sitä käytetään siis, kun ei olla aivan varmoja vastakohdan todenpitävyydestä tai kun halutaan olla kohteliaita, vaatimattomia (varsinkin itsestä puhuttaessa) tai kun halutaan olla ironisia. Ja tietysti sitä käytetään

tilanteissa, joissa nimenomaan halutaan kieltää edellä sanottu kielteinen asia (A: *Hän oli epäkohtelias* B: *Hän ei ollut epäkohtelias!*).

Lauri Carlson Helsingin yliopiston tietokone-lingvistiikan tutkimusyksiköstä tarkasteli suomen liitepartikkeleita *-kin*, *-pA* ja *-hAn* kehittämänsä dialogipelimallin näkökulmasta. Mallin tarkoitus on Carlsonin mukaan selittää, mikä tekee diskurssista koherentin. Se keskittyy diskurssin loogiseen puoleen ja olettaa diskurssin olevan idealisoitua tiedonetsintää, jossa puhuja ja kuulija toimivat yhteistyössä. Dialogipelimallissa tehdään rationalistinen rekonstruktio diskurssista: kukin lause analysoidaan vastauksena tutkijan rekonstruoimalle (tai oikeastaan keksimälle) kysymykselle.

Liitepartikkeleiden analyysinsa Carlson kiteytti kolmeksi dialogipelin säännöksi. *kin*-partikkelia koskevan säännön mukaan uusi elementti pitää merkitä *kin*-liitteellä, jos kyseinen elementti korvaa jonkin elementin pelin siirrossa, joka koskee rinnakkaistopiikkia (*coordinate topic*). *hAn*-liitteellä taas pitää merkitä sellainen siirto (tai jokin elementti), joka toistaa dialogin premissin eli siitä keksityn kysymyksen. *pA*-säännön mukaan kontrastiivinen elementti pitää merkitä *pA*-liitteellä.

Maria Vilkuna Suomen Akatemiasta puhui kahdesta suomen kielen fokuspartikkelista, sanoista *juuri* ja *just*. Syntaktisesti ne käyttäytyvät adverbien *myös* ja *vain* tapaan: niiden sijoittuminen lauseen lineaariseen rakenteeseen on jossain määrin vapaata, mutta usein ne edeltävät fokuksessa olevaa konstituenttia. Fokuspartikkeleiden merkitystä on usein kuvattu niin, että ne arvioivat (Vilkunan mukaan kvantifioivat) fokuksessa olevan ilmauksen mahdollisia vaihtoehtoisia arvoja ja joko sulkevat pois näitä vaihtoehtoja tai sisällyttävät ne mukaan (esimerkiksi *kin*-partikkeli). *Juuri*-partikkelin tehtävää voisi luonnehtia seuraavan esimerkin avulla: *Miksi juuri minä? Miksei Anna?* Vilkunan mukaan *juuri* toimii eksklusiivisena fokuspartikkelina: *juuri*-sanon käyttö implikoi, että vaihtoehtoja fokuksessa olevalle ilmaukselle (*minä*) olisi muita-

Katsauksia

kin (esim. *Anna*), mutta ne on suljettu pois.

Pirkko Nuolijärvi Helsingin kauppakorkeakoulun kielten laitokselta puhui vuorovaikutuksesta institutionaalisessa ympäristössä. Hän on mukana hankkeessa, jossa tutkitaan vuorovaikutusta suomalaisissa sosiaalitoimistoissa. Nuolijärven esitelmä pohjasi terapeutin ja asiakkaan välisistä keskusteluista tehtyihin nauhoituksiin eräällä A-klinikalla. Hän luonnehti aluksi yleisesti A-klinikan terapeuttisia keskusteluja ja keskittyi sitten pohtimaan kysymysten ja vastausten muodostamia vieruspareja (engl. *adjacency pair*). Nuolijärven mukaan asiakkaan tavoitteena keskusteluissa on analysoida omia ongelmiaan ja löytää ratkaisuja niihin, kun taas terapeutin tehtävä on auttaa analyysissa ja tehdä konkreettisia ratkaisuehdotuksia. Tämän tehtävän toteuttamiseksi terapeutti esittää lukuisia kysymyksiä, joihin asiakas vastailee. Nuolijärven tutkimukset osoittivat, että kysymyksiä satelee läpi koko keskustelun, sekä terapeutin kyseleessä kuulumisia että hoitoa ja opastusta käsittelevissä jaksoissa. Nuolijärven merkittävä löytö oli se, että vaikka asiakas äärimmäisen harvoin esittää itse kysymyksiä, hän kuitenkin antaa aiheet terapeutin kysymyksiin. Terapeutti siis käyttää asiakkaan tarjoamia topiikkeja hyväkseen tehdessään kysymyksiä.

Auli Hakulinen Helsingin yliopiston suomen kielen laitokselta esitteli etnometodologista keskusteluntutkimusta, keskusteluanalyysia (*Conversation Analysis, CA*), jonka ovat panneet alulle sosiologit. Etnometodologisessa tutkimuksessa halutaan tutkia ihmisten käyttäytymistä todellisissa arkitilanteissa, ja mikäpä olisi tyypillisempi arkitilanne kuin arkinen keskustelu. Kaikista sosiaalisista ilmiöistä juuri keskustelu tietysti kiinnostaa myös kielitieteilijöitä.

Keskusteluanalyysin lähtökohtana on se, että keskustelussa kukin keskustelija tekee tekoja (sanoo jotakin jollakin tavalla tai jättää sanomatta). Tutkimusongelmana onkin, mitä tekoja ihmiset tekevät ja kuinka he ymmärtävät toistensa tekoja. Keskustelu nähdään nimenomaan tekojen sarjana ja sitä lähestytään proseduraalisesti. Näin kunkin

ilmauksen sekventiaalinen asema on hyvin tärkeä, sen merkitys määräytyy siitä käsin.

Keskusteluanalyysissa konteksti nähdään siis dynaamisena, koko ajan muuttavana. Paitsi että kukin ilmaus on aina keskustelukontekstin muovaama se myös itse muovaa keskustelukontekstia. Näin myöskään ilmausten merkitykset eivät ole staattisia vaan nekin muuttuvat koko ajan. Ilmauksen merkitys ei ole välttämättä se, minkä puhuja sille tarkoittaa antaa, vaan ilmaus saa merkityksen vasta kun se tulkitaan. Se, kuinka ilmaus on tulkittu, käy taas ilmi ainoastaan siitä, miten keskustelukumppanit ilmaukseen reagoivat.

Susanna Shore Helsingin yliopiston suomen kielen laitokselta toi seminaariin systeemis-funktionaalisen kieliopin näkökulman kielen ja kontekstin suhteisiin. Hän korosti systeemis-funktionaalisen kieliopin kiinnostusta kielen sosiaaliseen puoleen, päinvastoin kuin kognitiivisissa lähestymistavoissa, kuten relevanssteoriassa ja monissa muissakin pragmatiikan suunnissa. Se, miten kieltä käytetään, muovaa kieltä ja sen rakenteita. Shore vertasi systeemis-funktionaalista teoriaa autosegmentaaliseen fonologiaan: on useita eri tasoja (autosegmentaalisisessa fonologiassa *tiers*, systeemis-funktionaalisisessa teoriassa *metafunctions*), jotka toimivat samanaikaisesti. Systeemis-funktionaalisen kieliopin tasoja, metafunktioita, ovat ideationaalinen, interpersoonainen ja tekstuaalinen. Ideationaalisen metafunktion puitteissa analysoidaan mm. dependenssisuhteita ja sitä, mitkä ovat lauseen ydinjäseniä (*participants*), mitkä kehykseen kuuluvia (*circumstances*). Interpersoonainen metafunktio kattaa kielen modaalisen puolen, kun taas tekstuaalisen metafunktion alaan kuuluvat esimerkiksi teema-reemasuhteet. Metafunktiot purevat lauseen sisäisiin strukturaalisesti määriteltävissä oleviin suhteisiin, kun taas lauseiden välisiä suhteita tekstin sisällä voidaan kuvata koheesiosuhteina, vaikkapa ellipsin tai sama-viitteisyyden synnyttäminä. Kieliopillisen metafunktioittain tapahtuvan analyysin ja tekstin koheesiosuhteiden tutkimisen lisäksi systeemis-funktionaalisisessa teoriassa voi-

daan luokitella tilannekontekstin osatekijöitä sen sosiaalisen aktiviteetin mukaan, jota diskurssi edustaa (esimerkiksi keskustelu sosiaalityöntekijän ja alkoholistin välillä), osanottajien välisten suhteiden mukaan tai tekstin luonteen mukaan (esimerkiksi kirjoitettu tai puhuttu teksti).

Seminaarin tuoreimman annin tarjosi Jan-Ola Östmanin johtama opiskelijaryhmä, joka koostuu graduvaiheessa olevista Helsingin yliopiston englannin kielen opiskelijoista. Ryhmä — Annu Mäkelä, Jaana Pöppönen, Pia Ståhlberg, Päivi Autio, Heli Huttunen ja Tomi Palo — on tutkinut merkittävien maailmanpolitiikan tapahtumien uutisointia ja sen välittämiä ideologisia tulkin-toja.

Annu Mäkelä analysoi uutisten otsikoinnin tavoitteita ja niiden saavuttamiseksi käytettyjä keinoja. Toiset otsikot pyrkivät esittämään lyhyen yhteenvedon uutisen sisällöstä, toiset taas herättämään lukijoiden kiinnostuksen. Otsikoille varatun tilan rajallisuus asettaa rajat käytettävissä oleville keinoille: pitää keksiä lyhyitä sanoja tai käyttää verbittömiä kahden nominin liittoja. Kirjoittajan (tai lehden) asennetta uutiseen — siis jonkinlaista modaliteettia — voi ilmentää esimerkiksi käyttämällä lainausmerkkejä.

Jaana Pöppönen ja Pia Ståhlberg esittelivät Persianlahden sodan uutisoinnista tekemäänsä tutkimusta. He olivat vertailleet yhdysvaltalaisen, englantilaisen ja suomalaisen sanomalehden sota koskevia uutisia. He lähestyivät aihettaan kriittisen lingvistiikan keinoin ja tutkivat useita eri syntaktis-semanttisia piirteitä, mm. sitä, miten tekijää ilmaistaan. Toisinaan se jätetään ilmaisematta ja käytetään esimerkiksi agentitonta passiivia, toisinaan se taas on eloton, kuten ilmavoimat. Joskus tekijä on joku tietty henkilö, esimerkiksi presidentti George Bush. Vastauksena otsikossaan esittämäänsä kysymykseen »Kenen sota oli?» Pöppönen ja Ståhlberg vastasivat pelkistään: suomalaisen lehden mukaan sota kävivät maat, brittilehden mukaan taas elottomat koneet, kun taas yhdysvaltalaisen lehden mukaan sota oli George Bushin sota.

Samaista sota oli tutkinut myös Päivi Autio; hänen kiinnostuksensa kohteena oli lähteiden ilmaiseminen sotauutisissa. Hän piti lähteiden ilmaisemista suostuttelun keinona. Lähteinä käytettiin auktoriteetteja, esimerkiksi tärkeitä valtion virkamiehiä, ammattilaisia, kuten sotatieteilijöitä, silminnäkijöitä tai muita lähteitä. Vertailtavina oli useita yhdysvaltalaisia ja brittiläisiä lehtiä. Kiintoisaa oli, että yhdysvaltalainen lehdistö tukeutui lähes poikkeuksetta oman maansa auktoriteetteihin, kun taas brittilehdistö käytti paljon vähemmän kotoisia auktoriteettejaan lähteinään.

Heli Huttunen puolestaan oli tutkinut englannin agentittomien passiivien pragmaattisia funktioita uutisissa, jotka koskivat ns. Helsingin kokousta alkusyksystä 1990, jolloin Mihail Gorbatšov ja George Bush tapasivat. Agentitonta passiivia voidaan englannissa käyttää tekijän häivyttämiseen tai objektin kohottamiseen keskeisempään asemaan. Sitä voidaan käyttää myös keinona fokusoida verbiin tai kuvata asiointila staattisempana kuin vastaavassa aktiivilauseessa. Vaikka lause onkin kielipiillisesti agentiton, tekijä voidaan löytää kotekstista tai ympäröivästä kielenulkoisesta kontekstista. Se voidaan ymmärtää myös geneeriseksi tai se voi jäädä kokonaan epäselväksi.

Tomi Palo esitteli tutkimustaan Moskovan vallankaappausta koskevista uutisista elokuussa 1991, jolloin Gorbatšov joutui hetkeksi syrjään. Hän oli perehtynyt uutisoinnissa käytettyihin metaforiin, jotka kuvasivat politiikkaa pelinä. Hän oli tehnyt myös pienen kokeen kyselykaavakkeen avulla siitä, mitä lukijat ajattelivat metaforista ja niiden tehtävistä. Useat arvelivat kirjoittajan käyttäneen metaforia antaakseen tekstille väriä tai tehdäkseen siitä selkeämmän. Vain yksi vastaaja oli ajatellut metaforia vaikuttamisen ja suostuttelun keinona.

Jan-Ola Östman toimi ryhmän kirjuriina ja vei taululle esitysten ydinkohtia sekä koki esille tulleet asiat loppuyhteenvedoksi. Esiintymisellään ryhmä markkinoi uutta esiintymiskulttuuria: professori voi vaihtaa roolia ja muuttua lempeäksi taustavaikuttajaksi ja antaa opiskelijoiden puhua. Heillä

Katsauksia

olikin paljon annettavaa sekä tiedeyhteisölle — Kielitieteellisen yhdistyksen yhteen kokoamille lingvisteille — että kaikille muillekin: oppia voi ottaa niin itsevarmasta esi-

tystavasta, selkeästä jäsennyksestä kuin asiasisällöstäkin.

MARJA-LIISA HELASVUO
MARI SIROINEN